

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусаҳҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

А. Акбаров Ҳайнрих Ҳайне ва аёллар.....	94
Г. Орипова Ўзбек шеърлятида ижровий лирика тарихи ва тадрижи.....	101
О. Барзиев Фарғона номи билан боғлиқ анъанавий поэтик туркумлар.....	108
Д. Турдалиев Ўзбек достончилик санъатининг ўзига хос хусусиятлари.....	114
Ю. Каримова “Лисонут-тайр” достонида бадиий тасвир усуллари ва ифода воситалари.....	123
Д. Муратова XX аср ўзбек ва корейс ҳикояларида ота-она ва фарзанд муносабатларида оилавий кадриятлар тасвири.....	127

ТИЛШУНОСЛИК

А. Мамажонов, А. Саминов Сўз бирикмаси қисмларида семантик мутаносиблик ва номутаносиблик.....	133
М. Мамажонов Диалогик дискурда антропонимларнинг коммуникатив-функционал хусусиятларига доир.....	138
Р. Ахророва Ўзбек ва француз тилларида эрта ёшлик “jeunesse”нинг лексик-семантик ифодаланиши.....	144
Х. Қодирова Хоразм шеваларида ўзлашма сўзлар асосида шаклланган айрим лақаблар.....	148
Ҳ. Дўсматов Ўзбек миллий сўз ўйинлари турлари ва талқини.....	152
Ш. Шокиров, Д. Қозоқбоева Инглиз тилида “ear – кулоқ” семасига алоқадор бўлган сўзларнинг семантик хусусиятлари.....	159
Т. Яндашова Бадиий матнда “гўзаллик” концептини ифодаловчи фонетик-фонологик воситалар лингвопоэтикаси.....	163
Г. Тожиева Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши.....	168
З. Раджабова Ўқув фразеографияси лексикографиянинг махсус бўлими сифатида.....	173

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Х. Турсунов, Ю. Минаматов, И. Мўминов Замонавий таълимда компьютер ўйин элементларидан фойдаланишнинг педагогик муаммолари ва ечим тавсиялари.....	182
М. Каримова, З. Арипов, М. Оламова Педагог ва талаба ёшларнинг креативлик сифатларини ривожлантиришнинг омиллари ва усуллари.....	189
С. Умаров Талабалар мустақил ишларини ташкил этишнинг илмий-педагогик имкониятлари.....	193
С. Аъзамов Тўқимачилик ва енгил саноат соҳаси терминларини тартибга солиш.....	197

УДК: 494.3

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ
ТУШУНЧАЛАРНИ ИФОДАЛОВЧИ АТОВ БИРЛИКЛАРИНИНГ ТАВСИФЛАНИШИХАРАКТЕРИСТИКА ИМЕННЫХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ДУХОВНЫЕ И
ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ КОНЦЕПТЫ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКАDESCRIPTION OF NOMINAL UNITS EXPRESSING SPIRITUAL AND EDUCATIONAL
CONCEPTS IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE UZBEK LANGUAGEТожиева Гулбаҳор¹¹Тожиева Гулбаҳор– Қарши давлат университети доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)**Аннотация**

Мақола ўзбек миллий лексикографияси янги тараққиёт босқичида сўзларни изоҳлашнинг ўзига хос усуллари, тадқиқ этилиши, талқинлари хусусида фикр юритилган бўлиб, миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилганлиги, янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Аннотация

В статье рассматриваются конкретные методы толкования слов, исследования, толкования слов на новом этапе развития узбекской национальной лексикографии. Лексикографическое толкование именных единиц, выражающих понятия национальных идей и их внедрение в новых толковых словарях согласно требованию современного периода даёт возможность представления о достижениях нового прогрессивного периода.

Annotation

The article discusses the specific methods of interpretation of words, research, interpretation of words at a new stage in the development of Uzbek national lexicography. The lexicographical explanation of nominal units, expressing the notions of the national ideas and their incorporating into the new explanatory dictionaries gives the opportunity of presenting the successes of the new progressive period.

Таянч сўз ва иборалар: мустақиллик, тараққиёт, муносабат, давр, ўзбек тили, луғат, лексикография, тил ривожланиши, атов бирлик, маънавият, миллий ғоя, тавсиф.

Ключевые слова и выражения: независимость, развитие, отношение, период, узбекский язык, словарь, лексикография, языковое развитие, именная единица, духовность, национальная идея, описание.

Key words and expressions: independence, development, attitude, period, Uzbek language, dictionary, lexicography, language development, nominal unit, spirituality, national idea, description.

Истиқлол натижаси ўлароқ, ўзбек миллий лексикографияси ўз тараққиётининг янги пиллапоясига кўтарилди. Тилимизнинг изоҳли луғатларини такомиллаштириш, янги луғатларга тартиб бериш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Айниқса, 5 жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ўзбек лексикографиясида улкан воқелик десак, муболаға бўлмайдди.[1;3-16] Бу икки ҳолат билан белгиланади:

Биринчидан, ўзбек халқининг миллий мустақилликка эришуви, янги мулк

муносабатларнинг қарор топиши, жамият базиси ва устқурмасидаги туб янгиланишларнинг юз бериши ўзбек тили лексикасининг кескин ўзгаришига олиб келди. Зеро, “тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий

ТИЛШУНОСЛИК

бирликларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий бирликларнинг йўқ бўлиши (истеъмолдан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этиши ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий бирликларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар маълум даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” юзага келгандан буён ўтган йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади.”[2;5]

Иккинчидан, ўзбек миллий лексикографияси янги тараққиёт босқичида сўзларни изоҳлашнинг ўзига хос усулларига эга бўлди. Бу эса, ўз ўрнида, ўзбек назарий лексикологиясининг сўзлар семантикасини тадқиқ қилиш бўйича эришган жуда катта ва кенг қамровли ютуқлари билан белгиланади. Ўзбек лексикографиясининг назарий ва амалий жиҳатдан янада такомиллашувида жаҳон лексикографиясининг илғор назарий хулосалари, метод ва методикасини ижодий ўзлаштириши ҳам муҳим роль ўйнади.

Айтилганидек, давр тақозоси билан ўзбек тили лексик фондида жиддий ўзгаришлар рўй берди. Бу ўзгаришларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

- 1) айрим сўзларнинг истеъмолдан чиқиши;
- 2) сўз маъносининг кенгайиши;
- 3) сўз маъносининг торайиши;
- 4) сўз маъносининг ихтисослашиши;
- 5) янги сўзларнинг кириб келиши;
- 6) эркин бирикма ва сўзшаклларнинг лексемалашуви.

Ўзбек тилининг янги изоҳли луғатида тилимиз лексикасида юз берган бундай ўзгаришлар ўзининг тўлақонли ифодасини топган. Бунинг тадқиқ объектими бўлган маънавий-маърифий тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларига берилган

изоҳлар мисолида баён этишга ҳаракат қиламиз.

Ўзбек тилининг икки жилдли изоҳли луғатида маънавий-маърифий тушунчалари атов бирликлари сирасида муҳим роль ўйнайдиган *маърифат* лексемаси 2 семемали бирлик сифатида изоҳланган: **“МАЪРИФАТ [а] 1** Кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган таълим-тарбия; маориф. *Маърифат яхши нарса, Матқовул ака, у одамнинг кўзинигина очиб қолмай, бахтини ҳам очади.* М.Исмоилов, Ф.т.о.

2 Маърифат (*хотин-қизлар исми*).”[3;455]

Ўзбек тилининг 5 жилдли изоҳли луғатида эса у уч семемали лексема сифатида берилган:

МАЪРИФАТ [а. معرفت — билим, фан; маълумот; танишиш] 1 Таълим-тарбия, иқтисодий, сиёсий, диний, фалсафий ғоялар асосида кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган фаолият. *Маърифат ...билим ва маданиятни ёйиш ва юксалтиришнинг ҳамма турлари ва соҳаларини ўзига қамрайди.* “Мулоқот”. *Эндиликда илмни оддий кишиларга хизмат қилдириш керак, ҳаммани саводли қилиб, халқни маърифат нури билан ёритиш керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *дин.* Тасаввуфда ҳар бир суфий руҳий камолотга эришиш йўлида босиб ўтадиган босқич (мақом) лардан бири (қ. мақом II 4).

3 Маърифат (*хотин-қизлар исми*).

Давр мафқурасига зид бўлганлиги сабабли янги луғатдаги иккинчи маъно тури 2 жилдли изоҳли луғатда берилмаган. Шу билан биргаликда, биринчи маъно янги луғатда анча муайянлаштирилганлигини кўриш мумкин: “таълим-тарбия, иқтисодий, сиёсий, диний, фалсафий ғоялар асосида кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган фаолият”. Шунингдек, 5 жилдли луғатда аввалги изоҳдаги *таълим-тарбия, маориф* сўзлари ўрнида кенг қамровли ва семантик кўлами салмоқдор бўлган *фаолият* сўзи берилганки, бу ҳам изоҳнинг мукамаллашувида хизмат қилган. 2 томли луғатдаги тор ва жўн тушунилиши мумкин бўлган маъно ифодаланаётган тушунчанинг асослари (таълим-тарбия, иқтисодий, сиёсий, диний, фалсафий ғоялар асосида)га урғу берган ҳолда

кучайтирилган. Янги тавсиф шу асосда маънавий-маърифий аҳамият касб этганлигини таъкидлаш лозим. Шу билан бирга, янги даврда сўзнинг терминологик маъносида кўлланиши кучайганлиги сабабли ҳам унинг диний-тасаввуфий мундарижаси талқинига жиддий эътибор қаратилган.

Масалан, *ватан*, *ақида*, *ғоя* сўзлари мавжуд лексикографик манбаларда эски мафкуравий нуқтаи назардан тавсифланган. Бугунги кунда унинг қомусий луғатлардаги моҳияти ўзига хосдир. Ўзбек тилининг 2 жилдли изоҳли луғатида *ватан* сўзининг биринчи маъноси сифатида “киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг граждани ҳисоблаган мамлакат; она юрт”, иккинчи маъноси сифатида эса “кишининг туғилиб-ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр” берилган: **“ВАТАН [а] 1** Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат; она юрт. *Она ватан. Улуғ ватан. Ватанни ҳимоя қилиш 2* Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. *Булбул чаманни севар, одам — ватанни.* Мақол. *иш У [Бектемир] узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳаммавақт болаларнинг қий-чуви билан тўлган катта оилани... ва колхозни эсларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Тураржой, бошпана, маскан, уй. *Тўра кафангадо қилмоқчи, ватандан жудо этмоқчи [деди Пирнафас ака хотинига].* Ж.Шарипов, Хоразм”. [4;173]

Янги изоҳли луғатда бу маънолар тартибида жиддий ўзгариш мавжуд:

“ВАТАН [а. туғилиб ўсган жой, юрт] 1 Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. *Булбул чаманни севар, одам — ватанни.* Мақол. *иш У [Бектемир] узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳаммавақт болаларнинг қийчуви билан тўлган катта оилани.. эсларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Туғилган ватаним — шу Ўзбекистон..* Фозил Йўлдош ўғли.

2 Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат; она юрт. *Она ватан. Улуғ ватан. ит Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Тураржой, бошпана, маскан, уй. *Ёши йигирма бешни қоралади. Лекин бошида на бўйрадек ватани бор, на*

жонида ҳаловати. С.Сиёев, Аваз. *Тиктепада турадиган ватани йўқ, отасидан қолган чолдевор бузилиб, ёрилиб кетган.* А.Қодирий, Обид кетмон.

4 Ўсимлик ва ш. к. ларнинг асли келиб чиққан ерини билдиради. *Уй лимони — рутагуллилар оиласига мансуб, доим яшил субтропик ўсимлик. Ватани — Хитой, Япония, Шарқий Ҳиндистон.* «Уй-рўзғор энциклопедияси». [5;445]

Шу билан биргаликда, янги изоҳли луғатда *ватан* сўзининг сохта маъносини зимдан сингдиришга хизмат қилувчи, собиқ шўролар мамлакатининг ватан эканлигига ишора қиладиган мисоллар олиб ташланган.

Ҳар икки изоҳда ҳам сўз маъносида “ўзини фуқароси ҳисоблаган” деган маъно мавжуд. Аммо уларнинг луғат мақоласида жойлаштирилишида жиддий тафовут кузатилади. 2 томли луғатда ушбу семали “расмий” семема биринчи ўринга чиқарилган. Бу билан изоҳ сиёсийлаштирилган. 5 томли луғатда ижтимоий онгдаги ҳар қандай сиёсий “оҳанг”дан холи бўлган маъно, умумхалқ тасаввуридаги тушунча ифодаси биринчи ўринга чиқарилган. Чунки ҳеч ким *ватан* ҳақида сўз кетганда расмий фуқаролик белгисини биринчи ўринга қўймайди ва, дейлик, АҚШ фуқаролигини олган ўзбекистонлик ўзбек ватан деганда, бу мамлакатни эмас, балки Ўзбекистонни назарда тутди.

Сўзнинг 4-маъносининг берилиши ҳам янги изоҳли луғатнинг ютуғи эканлигини уқтириш лозим.

Ақида сўзида ҳам шу ҳолатни кузатиш мумкин. Ўзбек тилининг 2 жилдли изоҳли луғатида *ақида* сўзига қуйидагича таъриф берилган:

“АҚИДА [а] кт 1 Кўр-кўрона ишонишга асосланган далилсиз ва исботсиз қоида; догма. *Диний ақидалар. Сиёсий ақидалар. Дунёдаги халқларнинг кўпчилиги ўртасида ...ер юмалоқ эмас, балки япалоқ, деган афсона юрарди. Бизда ҳам худди шундай ақида ҳозиргача ҳукм суриб келди, – деди Элмурод.* П.Турсун, Ўқитувчи.

2 Ишонч; ишонч билан айтилган ёки қаттиқ ишонилган фикр, мулоҳаза. Ҳар икковларинг (отам билан уста амакимнинг) айрим одамлар ҳақидаги фикр ва ақидалари бир эди. Айний. Эсдалиқлар. **Ақида қилмоқ** ўйламоқ... деб билмоқ. У бу

ТИЛШУНОСЛИК

кунгача “Саудий менинг кўлимда бир зувала хамир: тиласам кулча қиламан, тиласам – бўғирсоқ” деб ақида қилар эди. А.Қаҳҳор, Сароб.

3 Ақида (хотин-қизлар исми) .[4;67]

Маълумки, собиқ шўролар даврида динга нисбатан салбий муносабатда бўлинган. Шу боисдан нафақат диний, балки айрим маърифий, ахлоқий тушунчаларда диний сема бўлмаса ёки аҳамиятсиз бўлса-да, сунъий равишда бўртилиши лозим бўлган. Буни ақида сўзининг изоҳи ҳам кўрсатиб турибди. Луғатда ақида лексемаси маъносининг бир қирраси – диний семемасига устуворлик берилиб, талқинда биринчи ўринга чиқарилган, бош маъно даражасигача кўтарилган. Тўғри, изоҳда диний сема ҳақида сўз бормайди. Лекин иллюстратив мисоллар унинг аввало диний маънога эгаллигини бўрттиришга хизмат қилган. Янги изоҳли луғатда бундай бир ёқламаликлар бартараф қилинган:

“**АҚИДА** [а. — эътиқод, ишонч; тушунча] *кт.* 1 Эътиқод қилинадиган нарса, хатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижаноб мақсадни амалга ошириш йўллари минг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим.* Газетадан. *Ҳақиқат қиёсда очилади, деган машҳур ақида бор.* Газетадан.

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўрона қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, халқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва виждонийликка хизмат қилиш, инсонга садоқат адабиётнинг кеча тўқиб чиқарилган ақидалари эмас.* Газетадан. *Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон — коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб яшар эдик.* “Саодат”.

3 Ақида (хотин-қизлар исми).” [5;680]

Кўринадикки, ақида сўзининг изоҳли луғатдаги талқинида ҳам мафкуравий алмашинувлар ҳамда ғоявий янгиланишлар ўз ифодасини топган.

Истиқлолга эришилгандан сўнг динга бўлган муносабат ўзгарди. Дин ва унга боғлиқ тушунчалар ҳам ўз маъно ва моҳиятини тиклашга муваффақ бўлди. Шундай ҳолатни миллий ғоя атов бирликлари сирасида муҳим роль ўйнайдиган ғоя сўзи тавсифида ҳам кўриш

мумкин. Ўзбек тилининг 2 жилдли изоҳли луғатида бу сўзнинг тавсифи қуйидагича:

“**ҒОЯ** [а] 1 Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Ҳиндистоннинг миллионларча асл ўғилларининг юраклари шу ғоя билан тепарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Раҳматилла гўё ўз ғояларининг амалга ошувидан умид узган ва бу ғояларни кўнглидан чиқариб ташлаган.* А.Қаҳҳор, Қўшчинор. *Менинг учун куйингизда ва оёғингиз учуда жон бериш жуда ширин ва кўлдан бери ғоям эди.* А.Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дунёқарашнинг асосий, муҳим принципи, идея. *Марксизм-ленинизм ғоялари бутун дунёдаги миллион-миллион кишиларнинг кураш байроғи бўлиб қолди. Менинг ўзимнинг курашчан қобилиятимни шу жамиятнинг ғоялари йўлида тугатажакман.* З.Саид, Н.Сафаров, Тарих тилга кирди.” [4;663]

Янги изоҳли луғатлардаги талқин эса анча мукамаллиги билан ажралиб туради:

“**ҒОЯ** [а.—мақсад, интилиш; ният, қасд] 1Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур. *Эски ғоялар ва қарашлар уларни юзага келтирган шарт-шароитларга нисбатан узоқроқ умр кўради.* Газетадан. *Ёзингиз, мана шу қуръон ҳурмати билан қасамёд қилиб айтаманки, мен ўзимнинг курашчан қобилиятимни шу жамиятнинг ғоялари йўлида тугатажакман [деди номаълум киши].* Н.Сафаров, Тарих тилга кирди. *Диннинг вазифаси — ғоялар ва эътиқодлар тизимини шарҳлаш, изоҳлаш ҳамда қайта ишлашдан иборат.* “Мулоқот”.

2 Бадий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр. *Асарларнинг халқ мулки бўлиб қолишига сабаб шуки, асарлар маъзига сингдирилган ғоя кишилар дилига, уларнинг истакларига яқиндир.* Н.Сафаров, Оловли излар. *Бу новеллалар муайян маънода мустақил «асар» дек таассурот қолдиради ва айни вақтда бир-бири билан боғланиб, умумий асарнинг ғояси ва руҳини очишга бўйсундирилади.* С.Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Киши астойдил меҳр кўйган ... ғоясини доим энг тўғри ва кенг тарқалган .. деб ҳис қилади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Шўрўзакни ўзлаштириш ғоясини биринчилар қатори Турсунмат олға сурган эди.* “Ўзбекистон кўриклари”. *Менинг учун кўйингизда ва оёғингиз учуда жон бериш жуда ширин эди ва кўпдан бери ғоям эди.* А.Қодирий, Утган кунлар”. [5;683]

Мукаммаллик қуйидагиларда кўзга ташланади:

биринчидан, 2 жилдди изоҳли луғатда сўзнинг фақат иккита маъноси берилган, 5 жилдди изоҳли луғатда эса маънолар сони учта;

иккинчидан, 2 жилдди изоҳли луғатда биринчи ўринга олиб чиқарилган маъно янги луғатда учинчи ўринга туширилган;

учинчидан, 5 жилдди луғатдаги 1- ва 2- маъно 2 жилдди луғатда ўз ифодасини топмаган ёки жўн ифодаланган эди;

тўртинчидан, 5 жилдди изоҳли луғатда миллий ғоя талабларига мос маънолар талқини берилган ва б.

Изоҳларда кўриниб турибдики, ғоя сўзининг маъноси янги изоҳли луғатда тўлиқроқ ва мукаммалроқ тавсифланган. Маънонинг нозик жиҳатлари эътиборга олинган. Луғат дефинициясида илмий асосланганлик, демагогиядан холилик, талқинлардаги халқчиллик яққол кўзга ташланиб туради.

Маълумки, изоҳли луғат “кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган” бўлиб, бунинг учун лексикографик талқинда ижтимоий шартланган маънолардан кам қўлланишга эга, терминологик маънолар талқинига ўтиб борилмоғи лозим. Бироқ 2

жилдди “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да бу борада қатъийлик кузатилмайди.

Айрим сўзлар инқилобгача истеъмолда бўлиб, шўро мафкураси умумий истеъмолдан сиқиб чиқарган сўзлар истиқлол туфайли қайта мафкуравий аҳамият касб этди. Улардан бири *қадрият* сўзидир. Ўзбек тилининг 2 жилдди изоҳли луғатида бу сўзга таъриф берилмаган. Янги изоҳли луғатда эса қуйидагича изоҳ берилган: “**ҚАДРИЯТ** [а. *قدریت*— *қиймат, аҳамият; қимматбахо буюмлар; халқ бойлиги*] Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас, эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, моддий ва маънавий бойликлар ва б. қадрият ҳисобланади. *Аммо ошкоралик дегани хоҳлаган кимсанинг хоҳлаган пайтда қадриятларимизни оёқости қилиши дегани эмас.* Газетадан. *Бутун бир миллатнинг қадриятлари топталса, йўқола бошласа, бу ўша халқнинг фожиаси эмасми?* Газетадан. *Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғунлашган ҳолдагина намоён бўла олади.* “Тафаккур” [5;668]

Икки изоҳли луғат талқинларини кузатиш натижасида айтиш мумкинки, миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилган бўлиб, уни 2 жилдди луғат билан қиёслаш ўзбек лексикографиясининг янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Маҳмудов Н. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ўзбек лексикографиясида улкан воқелик // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2012 йил, 5-сон.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1– жилд. – Т., 2008.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 жилдлик. 1-жилд. – М.: Русский язык, 1981.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 жилдлик. 1– жилд. –Т., 2008.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор)